

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit. The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
<https://kksu.co.in/>

Digitization was executed by NMM

<https://www.namami.gov.in/>

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
<https://egangotri.wordpress.com/>

M2395

कविकुलबुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक	
हस्तलिखित संग्रह	
दाखल क. M2395	विषय १२१७
नाव चंसीकाख्या	
लेखक/लिपीकार वैद्यनाथ	
पृष्ठ ५०	काळ पूर्ण/अपूर्ण

M2395

श्रीगणेशाय नमः ॥ १॥ अनुचिंत्य महालक्ष्मीहरितो ननु चंद्रिकां ॥ २॥ कुर्वे कुर्वे कुर्वे कुर्वे
 दत्तसदलंकारं चंद्रिकां ॥ ३॥ चिकीर्षिता विज्ञप्तिरुदेष्टु देवतांस्तौति ॥ ४॥ अमरी
 ए चरं वपुःकजं मयूरं स कादिसमासाश्रय एतत्परिणामालंकारः ॥ ५॥ चर ए आश
 पमा ए स्य पंकजस्य आशोपविष्य चरणानां परिणतिं विनादुरितदूरीकरणं क्रिया
 र्थः ॥ ६॥ संभवात् परिणामः क्रियार्थश्चेद्विषयी विषयात्मनेति तच्छ्रुत्वा न च पंकज
 मिव चरणमिति पूर्वपदार्थप्रधान उपमिति समास एवास्त्विति शंभुः ॥ ७॥ अमरीणां क
 वरीभारस्य केशपास्य संबंधिनीसो गंध्यलोभात्तत्संस्पृष्टाया अमरीतया मुखरीकृ
 तमिति विशेषणस्य आनुगुण्याभावात् तस्य पंकजगतत्वेनैव प्रसिद्धेरिति ॥ ८॥ एतदि
 शेषणवगतत्वेन पातपतनेनाभिव्यज्यमाना गोरी विषयासुरांगनागतारतिः क

विगतांतां पुष्पातीति त्रेयो लंकारो बोध्यः ॥१॥ परस्परं इति ॥ प्राञ्चौ पुरातनौ जायापती अ
र्द्धिमा महेश्वरोक्तमः ॥ किं भूतो ॥ प्रपंचस्य जीववर्गस्य माता पितरूपौ निरुपाधिरुपाश्च
यत्वा त्रहितोपदेष्टृत्वाच्च ॥ तथा परस्परसंबन्धि न्यास्तपः संपत्तेः फलवद्भवितं परस्पर

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अमरीकवरीभा रमरीमुखरीकृतं ॥ दूरीक
रेतुदुरितं गौरीचरणपंकजं ॥१॥ परस्परतपः संपत्कलायितपरस्पर
रौ ॥ प्रपंचमाता पितरौ प्राञ्चौ जायापतीस्तुतुः ॥ २॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वस्वपंचयोस्तौ ॥ अत्र परस्परक्रिया विनिमयविवक्षायां कर्मव्यतीहारे सर्वनाम्नोद्भवा
चेदिति वार्तिकेन असमासवशादेव पूर्वपदस्य रूपः पूर्वतश्च इत्यनेन सुपः स्यादित्यो
च परस्परशब्दमुत्तमे पार्वतीतपः समृद्धिफलायितः परमेष्ठिनः परमेश्वरतपः रूपः

कलायिता च पार्वतीसु र्यो लभ्यते । तपः संपत्तेश्च फलं निरतिशयानंद इति तदुपमया
 रस्यं पुरमप्रेमास्यदत्तलक्षणः मृगा रो व्यज्यमानः । लोभाग्र्यातिशयं जनमुखे न शि
 बयोभीवप्रकर्षे न र्यवस्यतीति सहृदये रा कलनीयं । मातापितरावितिरूपकाभ्यामुक्तौ
 पुमयोः संसृष्टिः । परस्परं चोपमयोः फलायिते ते कवाचकानुप्रवेशलक्षणः संकर
 इति दिक् ॥२॥ संप्रतिप्रतिपिपादयिषितानामलंकाराणां व्युत्पत्तेः स्वते पुरप्रार्थतया
 फलत्वाद्योगात्तस्याः रसास्वादे पृथिकत्वेन फलत्वं प्रेक्षावतां प्रकृतं यप्रवृत्तये सूच
 यितुं मृगाररसाधिदैवतं श्रीकृष्णप्रतिरसास्वादानंदं प्रार्थयते । उद्घाटयेति ॥ रसमु
 कुदो मे मलयं शश्वत् भवं शाखतिकं भग्रावरणातया सदा प्रकाशमानं श्रेयो विगलिते
 घांतरमानंदं रसो वै स इति श्रुतेः । रसपदभिधेयं दिशतु ददात्वित्यर्थः । यथा श्रुतेषु
 निप्रार्थनया प्रकृते संगत्यापत्तेः । एकः यो धन्यैर्महामहिमपुण्यशालिभिर्नारदादि

मुनिभिर्योगकलयायोगकौशलेन हृदयाब्जास्य उरसो मध्यवर्तिनो हृदयपुंडरीकस्य कोशं मुकु
लं अधोमुखतया विद्यमानं उद्घाटयरेचकप्राणायामेनोर्ध्वमुखं कृत्वा चिरात् बहुकालं यथा रुचि
यथेष्टं गृह्यमाणे पिरामकृष्णोद्यमिमतमूर्तिध्यानगोचरी क्रियमाणेऽपि परितः पूर्णरूपमस्य
तथाभूतोपरिष्ठितब्रह्मरूपः अविरतं निरंतरं मुक्तिदशायां स्फुरति प्रकाशते इति विरोधालं

उद्घाटय योगकलया हृदयाब्जा कोशं धन्ये चिरादपि यथा रुचि गृह्यमा
णः ॥ यः प्रस्फुरत्यविरतं परिपूर्णरूपः श्रेयः समेदिशतु शास्वतिकं मु

कारः ॥ औपासनिककल्पस्य कल्पितत्वेन च परिहारः अथवा योगि ॥ कुंदः ॥ ३॥
भिरप्यचिंत्यस्वरूप इति माहत्यातिशयवर्णनं अत्र योगिगत भगवद्विषय करति भाव
सकविगतं तत्प्रसंगतया प्रयो लंकारः ॥ मुकुंदपदश्लेषनूलश्च निधिविशेषोपमा ध्वनिः

चिन्त. का
१३५

चिकीर्षितस्य ग्रंथस्य प्रयोजनाभिधेये दर्शयति अलंकारेति । एतच्चाभयान्वयि अ
लंकारेषु उभयादिषु विषयेषु बालानामव्युत्पन्नानां तेष्ववगाहनस्य व्युत्पत्तेः सिद्धय इत्यर्थः ।
तेषां ये लक्ष्यलक्षणे तयोः संग्रह इति नित्यसाधेयत्वात् समासः । लक्ष्यपुद्गाहराणां अलंकारवंच
रसादिभिन्नव्यंग्यभिन्नस्येति शब्दार्थान्यतरनिष्ठाया विषयितासंबंधावच्छिन्ना च मत्सृतिजन

अलंकारेषु बालानामवगाहनसिद्धये ॥ ललितः क्रियते तेषां
लक्ष्यलक्षणसंग्रहः ॥ ४॥ ॥ शुं ॥

कतावच्छेदकतातद्वच्छेदकत्वं अनुशासनादिविशिष्टशब्दानां उपमादिविशिष्टार्थज्ञा
नाच्च चमत्कारोदयात्तेषु लक्षणासमन्वयः । शब्दार्थयोर्ज्ञाननिष्ठा च मत्सृतिजनकतायां वि
षयितयावच्छेदकत्वेन तद्विशेषणं भूतानुप्रासोपमादेस्तन्निष्ठावच्छेदकतावच्छेदकत्वा
त्प्रसवदाद्यलंकारसंग्रहाय व्यंग्योपमादिवारणाय च भेदद्वयगर्भसंयतोपादो
नं ॥ ४॥

१३५

परकीयग्रंथापहारशंका निरासायाह। येषामिति। येषां अलंकाराणां चंद्रालोके चंद्रालोकारम्ब
ग्रंथो। ता एवेत्यनंतरं लिख्यं तद्वति शेषः। तत्र स्थितानामपि केषां चिदलेखनात् प्रायश्चुक्रं। यथानं
तरश्चोक्तस्येतरां द्वावेवं दृश्यते। हृदये खलतो रस्त्रे सन्वंगी सनयो रिवेति। स्वयंचन्यदेव विर
चितमिति। एवं तदीयत्वेन कथनादाशंका निरासः॥५॥ संप्रत्यर्थालंकारेषु निरूपणीयेषु बहुला

येषां चंद्रालोके दृश्यंते लक्ष्यलक्षणा श्लोकाः॥ प्रायस्त एव तेषामितरेषां
च भिन्नवा विरच्यंते॥५॥ उपमाय प्रमादृश्यलक्ष्मीरत्नसति द्वयोः॥ हंसी
यं लक्ष्मते कीर्तिः स्वर्गगामवगाहते॥६॥ ॥ छुत्

लंकारघटकतया च मरुतिविशेषजनकत्वेन सुप्रसिद्धतया च प्रथममुपमालंकारं लक्ष
यति। उपमेति। अयंचलक्ष्यनिर्देशः। शेषं लक्षणां। सा दृश्यस्य लक्ष्मीश्च मरुतिजनकता
तद्विशिष्टं सा दृश्यमिति यावत्। धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात्॥६॥ ॥ छुत् ॥ छुत् ॥

यत्रेति। यत्र काव्ये। वृत्तिसंज्ञासमर्थः। तच्च शक्तिलक्षणान्यतरसहकारेण स्वबोधकत्वं संबंधेन।
उपमानमधिकगुणं चंद्रादि। उपमेयं वर्ण्यमानं कामिनीवदनादि। सहृदयः काव्यभावनारिपरि-
पक्वबुद्धिः। व्यंग्यस्य मर्मदाप्रतीतिरूपाय यासां व्यंग्यजनेत्यर्थः। अत्र चोपमानोपमेययोरिति स्वरू-
पकथनं न तु लक्षणं तं गतं आवर्तनीयाभावात्। आत्माश्रयापादकत्वाच्च। उपमानोपमेयत्वयो-

यत्रोपमानोपमेययोः सहृदयहृदयात्कादकत्वेन चारुसादृश्यमुद्भूत-
तया उल्लसति व्यंग्यमर्मदां विनास्पृष्टं प्रकाशते तत्रोपमालंकारः।

हंसीवेत्युदाहरणं।

रूपमाद्यटितत्वात्। एतच्च त्रेव्यक्तीभविष्यति। इहं चालंकारत्वे सति सादृश्यत्वमुपमालंकार-
लक्षणं बोध्यं। एवमग्रेष्वधिकारप्रसक्तं लंकारत्वं विशेषणं बोध्यं। हंसीत्यादि। अनतायादिवा-
र्थे सादृश्ये निरूपितत्वं सर्गेण हंस्यादेरन्वयः। सादृश्यस्य च प्रयोजकत्वं संसर्गेण स्वर्गगाव-

गाहनाश्रयत्वसूत्रे साधारणधर्मे तस्य च स्व रूपसंबंधेन कीर्तौ सादृश्यस्य निपातार्थतया ना
मार्थप्रतिपादनात्संबंधेन विशेष्यत्वे विशेषणत्वे च बाधकाभावात्तथा च हंसी निरूपितसादृश्य
प्रयोजकस्यार्गागाकर्मकावगाहनाश्रयत्ववती कीर्तौ रिति बोधः न चैवं स्वर्गागावगाहनमिव शब्दश्चे
त्यग्रिमग्रंथे धात्वर्थस्य समानधर्मत्वे न निर्विच्छेद इति वाच्यं तदाश्रयत्वस्य समानधर्मत्वे तस्य त
थात्वस्योच्यते या तत्त्वेन विशेष्याभावात्तथा सति तत्रैव कुतो न सो दृश्यः न च य इति चेन्न
धात्वर्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारता संसर्गेण शब्दबोधे विशेष्यतया विभक्त्यर्थोपस्थिते हेतु
त्वात् न च निपातार्थनिष्ठत्वे प्रकारता विशेषणीयेति वाच्यं घटो न पश्यतीत्यादौ घटाद्य
विताभावस्य कर्मता संसर्गेण दृशने न च यापनेः यदि तु धात्वर्थे पिता सत्यं वशात्सादृश्यान्वयो न
भवति इत्युक्तं धात्वर्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारता संसर्गेणान्वयबुद्धिं प्रति न ज्ञान्योप
स्थितेः प्रतिबंधकत्वं मात्रं परिकल्प्य घटो न पश्यतीत्यादौ पूर्वोक्तान्वयबोधो निराकरणीय इ
ति दिक् ॥ एवमरविंदमिव सुंदरं वदनमिषादावरविंदमिरूपितसादृश्यस्य प्रयोजकता

संस्कृतेण सुंदरपदार्थैकदेशे वि सुंदरत्वेन पञ्चवलादन्वयस्तद्विशिष्टस्य चाभेदेन मुखवादे ॥ २ ॥
 स्त्रिंशद्विंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकसौंदर्यवदभिन्नवदनमित्यन्वयबोधः ॥ अरविंदसुंदरमि
 तिसमासेत्त्रिंशद्विंदपदेन अरविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकलक्ष्येतेतच्चाभेदेन पदार्थैकदेशे
 ज सौंदर्ये न्वेति ॥ एवं चारविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकमिन्नसौंदर्यवदभिन्नवदनमित्यन्वयबोधः ॥
 एकदेशान्वयायोगादरविंदपदमेवलक्षणसर्वार्थबोधकं ॥ सुंदरपदं तु तात्पर्यग्राहकमित्ये
 के अरविंदमिव वदनमित्यत्रारविंदनिरूपितसादृश्यवद्वदनमिति बोधः ॥ सादृश्यस्य निपा
 तार्थतया भेदेन नामार्थान्वये बाधकाभावात् ॥ अरविंदमिव भातीत्यत्र भातेर्ज्ञानार्थकत्वे अर
 विंदपदस्य अरविंदपदनिरूपितस्य सादृश्यप्रकारकज्ञानविषये लक्षणतस्तच्चाभेदेन मु
 खादावन्वयः ॥ शेषं तात्पर्यग्राहकं ॥ पूर्वोक्तदिशा सादृश्यस्यैव प्रकारता संसर्गेण धात्व
 र्थे न्वयः ॥ अत्रैव सौंदर्येणेति पदोपादाने तृतीयार्थस्य प्रयोज्यत्वस्य सादृश्ये न्वयात् सौ
 दर्यप्रयोज्यारविंदनिरूपितसादृश्यप्रकारकज्ञानविषय इति बोधः ॥ अत एव कल्पे तु

अरविंदमेवसर्वार्थबोधकमितरतासूर्यग्राहकमितिध्येयं। इयंचसादृश्यस्यपदार्थांतरमेवेतेषां
 बोधरीतिरुपदर्शिता। तस्यसमानधर्मरूपत्वेतुचंद्रइवमुखमित्यादौचंद्रवृत्तिधर्मवन्मुखमितिबोधः।
 अत्रैवाल्हादकमितिसमानधर्मोपादानेद्वयार्थस्यधर्मस्याल्हादकत्वेपदार्थैकदेशेन्ययः। तदसहि
 स्तुतायांतुचंद्रनिष्ठात्वाद्दकत्ववतीअल्हादकपदस्यलक्षणं। चंद्रादिपदंतात्पर्यग्राहकं। चंद्र
 सदृशमित्यत्राप्येकदेशेसादृश्येचंद्रान्ययः। ससंबंधिकत्वात्। सदृशपदेवाचंद्रसादृश्यविशिष्टे
 लाक्षणिकं। अत्रैवाल्हादकत्वेनेत्युक्तावनेदरत्नतीयार्थस्तस्यचसदृशपदार्थैकदेशेधर्मैव
 यस्तथाचाल्हादकत्वाभिन्नचंद्रवृत्तिधर्मवदभिन्नमुखमितिबोधः। सदृशपदमेववासर्वा
 र्थबोधकमितरतासूर्यग्राहकमित्येवंविधावन्यसराणिश्रेणयस्तत्रतत्रशब्दमुत्पत्तिनिष्ठ
 तैरनुसंधेयादत्यलंभस्तत्रानुप्रसक्तपरिचितनेनेति। ॥ ५॥ इयमिति। पूर्णोपमेतीत्यनंतर
 मालंकारिकैरिति। पूर्णीयं। तसंबंधविशेषतउपात्तशक्तिप्रतिपादितोपमानोपमेयकत्वेस
 तिविशेषतः। शब्दोपात्तसमानधर्मकत्वेपसतिविशेषतः। स्वनिरुद्धशब्दगम्यत्वं। स्वपदेषु

पमापदं उपमानलुप्तायामपिलक्षणं योपमानप्रतिपत्तेस्तद्वारणायशक्तीति उपमेयलुप्तायां
 स्मरवधूयंतीत्यादावात्मन उपमेयस्याध्याहृतेनात्मानमिति शब्देन बोधनादुपानेति शब्दविशेष
 णं। एवमपितन्वीत्यनेनात्रोपमेयस्य क्वाप्स्यसदृशं न दृश्यत इत्येवंविधायां लुप्तापमायां
 पमानस्य च सदृशपदोपात्तत्वाद् द्विशेषत इति उपमेयोपमानतावच्छेदकरूपेणेत्यर्थः। धर्मलुप्ताया
 इयं चतुर्णोपमेयुच्यते। हंसी कीर्तिः स्वर्गगावगाहनमिव शब्दमेत्येतेषां
 मुपमानोपमेयसाधारणधर्मोपमावाचकानां चतुर्णामप्युपादानात् ॥ ॥
 मप्युपमावाचकेन सामान्यतो धर्मस्योपात्तत्वाद् द्विशेषत इति उपमाप्रयोजकतावच्छेदकरूपे
 णेत्यर्थः। वाचकलुप्तायामपिलक्षणं योपमानादिपदेनोपमावगमात्तद्वारणाय विशेषतः
 स्वनिरुद्धेति उपमायां च निरुद्धा इव वदयथा शब्दा इत्याद्यभियुक्तोक्तिस्तंगृहीताश्वाद्यः।
 अत्र निपातरूपस्येवादेरपसर्गवत्त्वोक्तकत्वमेव। कथमन्यथा शब्दैस्तस्मैरिवौदीच्यानुद्ध

दिष्पनूरसा निवेत्यादावुस्मादिपदोत्तरतृतीयादिसंगतिः। उस्मादेरुद्धरणक्रियाप्रत्यकरणत्वात्
 इवार्थसादृश्यान्वयित्वेन करणीभूतशरविशेषणत्वाभावाच्च। द्योतकत्वेतूस्मादिपदस्योस्मसत्वे
 शपरतयोस्मसदृशैः शरैरिति शरविशेषणत्वेन तृतीयादिसंगतिरिति वैयाकरणमतं तु नादर
 णीयं। उपास्यते गुरुरिस्मादोधात्वार्थासनक्रियायाज्जकर्मकृत्याकर्मलकारानुपपत्तिरूप
 बाधकस्योपसर्गवाचकतोया निवेवादिवाचकतायामभावेन दृष्टान्तवैषम्यस्य स्फुटत्वात्। वि
 शेषणविशेष्ययोः समानविभक्तिकतायां। विशेष्येण सहेकार्थे भवेद्यत्र विशेषणं। तत्र
 लिंगादयः प्रायो विशेष्यस्य विशेषण इत्यनुशासनस्यैवोपमानोपमेययोरपितस्यां लिं
 गसंख्याविभेदेऽपि उपमानोपमेयता। विभक्तिः पुनरेकेव उपमानोपमेययोरित्यनुशासन
 नस्य सत्वेनोपमानपदेत्तरतृतीयादेः साधुत्वार्थतयोपपत्तेरुक्तस्माद्धात्वकत्वमेवेवादी
 नां। युक्तं चेत्तत्र अन्यथा सकलालंकारिकसंमतस्येव शब्दस्य प्रयोगे श्रौतीवस्य दत्तति लो
 जलित्वापत्तेः। रूढिप्रयोगेन योरन्यतरस्याभावेन चंद्रादिपदेन चंद्रशब्दशालक्षणायां नि

षिङ्गलाक्षणि कृत्वरूपनेयार्थत्वदोषापत्तेः अपि च इवादेद्योति कनये चंद्रादेरुपमानस्यप
 दार्थिकदेशतयातत्रसाधारण्यमन्वितानुपपत्तिः तस्योपमेयमात्रत्वेयांगीकारेचलितगमे
 दस्यचनस्यदोषत्वानुपपत्तिरितिदिक्॥॥॥॥ उपमानेत्यादिउपमानत्वंचोपमानिरूपकत्वे
 नविवक्षितत्वंउपमेयत्वंचतदाश्रयत्वेनविवक्षितत्वंसाधारणत्वंचधर्मस्यस्वार्थसिद्धौ
 पचारिकंविंबप्रतिविंबभावकृतंश्लेषकृतंवस्तुप्रतिवस्तुभावेनसमासमेदाश्रयणेन
 वेत्तनेकधाचित्रमीमांसायांप्रपंचितंतिनस्वर्गगावगाहनस्यतथात्वमोपचारिकंकी
 र्त्तितस्यस्वार्थसिकत्वाभावात्उपादानादितिवाचस्योपादानंनिर्देशः॥इतरेषांलुश
 हेनप्रतिपादनंतदितिचिंतनीयं॥॥॥॥ साधारण्यप्रकारविशेषोपदर्शनायोदाहरणं
 तस्मादुच्यतेति॥एतदोषाविति॥एतदोषावर्थास्तरूपगृह्णन्जानन्बुधःपंडितः
 पूर्वपूर्वतिर्दिष्टगुणंसिरसाश्लाघतेआंदोलितेनसिरसाअभिनंदयतिपरंपरतेति

हिं दं दोषं कंठे नियच्छति निरुणद्धि वाचा कंठं द्वहिर्नोद्धृत्य तीत्यर्थः ॥ क इव । इंदुस्वेडो चंद्रग
रले गुणहनुपाददानं रश्मिरोहर इव सौपि हि पूर्वचंद्रशिरसा म्लाघते तत्पूर्वधारयति परं च ग
रलं कंठे नियच्छति स्थापयतीति । द्वे उरुगगरलं विष्मि मरः ॥ ७ ॥ शंकते अत्र यद्यपीति ।

यथावा । गुणदोषौ बुधो गुणहनिं दुस्वेडा विवेच्यरः ॥ शिरसा म्लाघते पूर्वपरं कंठे
नियच्छति ॥ ७ ॥ अत्र यद्यपि उपमानोपमेययोर्नैकः साधारणो धर्मः उपमाने इ
श्वरे चंद्रगरलयोर्ग्रहणमुपादानं तयोर्मध्ये पूर्वस्य चंद्रस्य शिरसा म्लाघनं बहूनु
तरस्य गरलस्य कंठे नियमनं संस्थापनं उपमेये बुधे गुणदोषयोर्ग्रहणं ज्ञातं त
योर्मध्ये पूर्वस्य गुणस्य शिरसा म्लाघनं शिरः कंठेनाभिनिंदनं । उत्तरस्य दोषस्य
कंठे नियमनं कंठादुपरि वाचा अनुद्धातुमिति मेदात् ॥ ७ ॥ ॥ ॥
साधारणस्त्वेनाभिमतो धर्मः गुणहन् शिरसा म्लाघते पूर्वमित्यादि नोक्तो यद्यपि नैकोन साधा
रण इति योजनो गुणहन् मित्यादि नोक्त एकोपि धर्मः साधारणो नैति वा । अथ स्फुटं साधारण

ससाधारणभावेनैरसंगतत्वापत्तेः। साधारणभावे हेतुः। उपमान इत्यारम्भ इति भेदा
 दिस्यते नोक्तः ॥८॥ ॥ समाधत्ते। तथापीति। वस्तुगत्या साधारणभावे पीत्यर्थः। चंद्रगरलये
 दिस्यादि। यथात्ममंचंद्रगुणयोर्गलदोषयोश्चैव विंशतिविंशभावेन प्रतीयमानस्य
 रूपयो रूपमानोपमेयधर्मयोर्भिन्नशब्दोपात्तत्वरूपेण भेदात्। अभेदाध्यवसायात्। एतच्च
 तथापि। चंद्रगरलयोर्गुणदोषयोश्च विंशतिविंशभावेनाभेदादुपादान
 ज्ञानादीनां गृह्णन्ति साधेकशब्दोपादानेनाभेदाध्यवसायाच्च साधार
 णधर्मतेति पूर्वस्माद्विशेषः ॥८॥ ॥

साधारणधर्मते। सग्रेतनेनान्वितं। ज्ञानादिसादिनाशिरसावहनाभिनंदनयोः कंठस्त्रु
 पनतद्वहिरनुद्धाटनयोश्च संग्रहः। गृह्णन्ति सादिनाशिरसाम्बिद्यते कंठे नियच्छती
 सनयोः संग्रहः। अभेदाध्यवसायादिति। अभेदाध्यवसायादाहार्यनिश्चयादित्यर्थः।

॥८॥ ॥

साधारणधर्मतेति। साधारणधर्मत्वाभिमानविषयतेत्यर्थः। पूर्वस्मात्पूर्वोदाहरणात्। इ
ति विशेषइत्यन्वयः। न चैवं साधर्म्यप्रतीत्युपपादनेपि वस्तुतस्तदभावात्कथमुपमा लक्षणसं
मन्वयइति वाच्यं। चमस्कारविशेषप्रयोजकसाधारणत्वाध्यवसायविषयधर्मत्वस्यैवोपमा
लक्षणमित्यभिप्रायादिति। लोके विंबप्रतिविंबभावव्यपदेशस्य गगन जलाशयादिगत्त

वस्तुतो भिन्नयोरप्युपमानोपमेय धर्मयोः परस्परसादृश्यादभि
न्नयोः। इत्युपादानं विंबप्रतिविंबभावइति अलंकारिकसमयः॥ ४७

चंद्रादिविषयतया प्रसिद्धेः कथं प्रकृते तद्व्यपदेश इत्याशंकायामाह। वस्तुतस्तद्व्यपदेशादिभि
भिन्नयोः। इत्यगिति। भिन्नराष्ट्रेनेत्यर्थः। विंबप्रतिविंबभावइति। विंबप्रतिविंबपदवा
च्यमित्यर्थः। समयइति। संकेतइत्यर्थः॥ ४८॥ ॥ श्रीरामचंद्राय नम इति ज्ञेयम्

ने. चं. का

॥८॥

हर्णायामुपमानादिस्तुमन्त्रानिममप्रसिद्धेस्तद्विपरीतायांलुप्तोपमायांसर्वलोपतियमात्रं
कानिरासायलक्षणापूर्वकंतांविभजते।वर्ण्यस्यादिना।चकारोवाशुष्ट्यर्थे।तदन्तंतरंचलोपेइत्यध्या
हार्य।एवंचेतरेतरयोगविवक्षयावर्ण्यस्योपमानस्यधर्मस्योपमावाचकस्यवालोपेअन्यतमा

वर्ण्योपमानधर्माणामुपमावाचकस्यच॥एकद्विअनुपादानेर्भिन्नालुप्तोप
माष्टधा॥१॥तडिङ्गोरिंदुतुल्यस्याकर्षरंतीदृशोर्मम॥कांस्यास्मरवधूयं
तीदृष्टातन्वीरहोमया॥२॥यत्तयामेलनंतत्रलाभोमेयश्चतद्वेतेः॥तदे
तत्काकतालीयमवितर्कितसंभवुं॥३॥ ॥छु॥

उपादानेऽलुप्तोपमा।सत्त्वएकद्विअनुपादानैरष्टधाभिजेतिपूर्वापराभ्यामुक्तंभवति॥३॥ ॥
श्रीमच्छंकरकरकाकरधरधरधरधर ह वासनपूजीतजितमनसिजलनुतनुतंशंमे॥छु॥

ली

॥८॥

नि तडिहोरीत्यादीन्युदाहरणं अर्थतो व्याचष्टे उपमेयादीनामिति वस्तुतोऽत्राद्यवास्वर्गोभिन्नत्वं लक्ष
 णं बोध्यं तद्वत्तत्वावगमगतक्रममुपेक्ष्योदाहरणक्रमानुसारेण विभागे दर्शयति यथेत्यादिव्याचकलोपे
 ति। व्याचकलं चात्रातु पूर्वी विशेषवृत्तयोपमा बोधने निरुद्धं त्वं न चरात्पानिरुद्ध उदाहरणया वा। तत्राद्य
 उपमेयादीनां चतुर्णामध्ये एकस्य द्वयोस्तनूयाणां चाप्रतिपादकशब्दाभावे लुप्तेऽप्यमे
 लुच्यते। साचाष्टधा। व्याचकलुप्ता १ धर्मलुप्ता २ धर्मव्याचकलुप्ता ३ व्याचकोपमयलुप्ता ४
 उपमानलुप्ता ५ व्याचकोपमानलुप्ता ६ धर्मोपमानलुप्ता ७ धर्मोपमानव्याचकलुप्तेति ८
 तत्रोपमानलोपरहितश्रुत्वारोभेदास्तडिहोरीत्याद्यश्लोकेन प्रदर्शिताः। तद्वतोभेदा
 उन्नतश्लोकेन दर्शिताः। तत्र तडिहोरीत्यत्र व्याचकलोपस्तडिदिवगौरीत्यर्थे उपमानानि
 सामान्यवचनैरितिसमासविधायकशोऽस्त्रकृतः ५ ॥ ४५ ॥

निवादेर्द्धितीयंतु सद्यः क उदादेरिति तदभावात् तडिहोरीत्यादौ व्याचकलोपः। समासानुशासनेन निरुद्ध
 तद्वत्तत्वावगमेऽपि अतु पूर्वी विशेषवृत्तयश्चाद्य विशेषस्य तदवबोधनात्। शास्त्रप्रयुक्त इत्य
 श्रीः ॥ ४६ ॥

तिप

कर्पूरंतीत्यत्रेति। अत्र सर्वप्रोदिवोपः। किं प्रवायत्तम्यइत्यनेन विहितः। किं प्रलुप्तोपि स्मर्यमाणो धर्ममा
 त्रस्तुपुमात्वा रं बोधयति। कर्पूरपदं च लक्षणाया। कर्पूरसादृश्यपरंतस्य चातिरिक्तत्वे पूर्ववत्प्रयोजकता
 संसर्गेण चोपेयव्यो धर्मरूपत्वे च भेदेनावस्तुतरक्त किं प्रलोपाप्रतिसंधाने पितृया बोधात् कर्पूरादि
 राहा एव कर्पूरादिसादृश्यप्रयोजकाभिन्नं तत्सादृश्याभिन्नं वाचारं लक्ष्यंतीति युक्तं। अनुवाचक
 स्येवादेरनुपादानाद्योपयुक्तः साधारणधर्मस्यैवाचाररूपस्य किं पोपान्नतया कथं लोपस्तत्राह।
 इदं तुल्यास्येत्यत्र धर्मलोपः सत्त्वैच्छिकः नशास्त्रकृतः। कांत्या इदं तुल्यास्येत्यपि वक्तुं शक्य
 त्वात्। कर्पूरंतीत्यत्र धर्मवाचकलोपः कर्पूरमिवाचुरतीत्यर्थे विहितस्य कर्पूरवदेन नंदात्मकात्वा
 र्थकस्य किंप्रवृत्तादेन सह लोपात्। अत्र धर्मलोपे ऐच्छिकः नयनयोरानंदोदात्मकतेयाक
 र्पूरंतीति तदुपादानस्यापि संभवादिति ॥ १॥

कर्पूरवदेन नंदात्मकात्वा र्थकस्य किंप्रवृत्ति। कर्पूरस्यैवेतीवार्थवृत्तिः। आनंदोदात्मकजनकतावंधे नावस्तु सं
 गत्या आनंदस्वरूपोय आचारस्तद्वोधकस्येत्यर्थः। अनुकिंप्रलोपाज्ञानेप्याचारप्रतीतेः कर्पूरादिपदाना
 मेवोदाधकत्वं पक्षे कथं धर्मलोपः संगमनीय इति चेत्। अत्र प्राग् एवमपि तद्वचकतया विहित
 स्य किंपोपान्नलोपव्यपदेशः। अतएवात्र समानार्थकस्य च नोपान्नः तस्यालुप्तत्वादित्याहुः। नमोस्तु

धर्ममात्ररूपस्याचारस्योपादानेऽपि आनन्दकालादिना विशेषरूपेणानुपादानाद्धर्म
 लोपोयुक्त एव अन्यथा इदं तुल्यास्येति धर्मलुप्तोदाहरणस्यासंगतत्वापत्तेः। नचैवं
 व्यजादावपि धर्मलुप्तास्यादिति वाच्यं। इष्टापत्तेरित्याहुः। स्मरवधूयंतीत्यत्रेति। नरूपमाना
 दाचारइतिकर्मभूतादुपमानादाचारेक्यविविधानास्मरवधूयंतीति निवाचरंतीत्यवगमेपा
 त्मानं मन्यावेतिकथं निर्णयस्तत्राह। विशेषणेति। रत्यनुरूपं चरणस्य कांतिकरणक
 त्वरूपविशेषणसाधर्म्यादित्यर्थः। कांतेस्वरसतः स्वीयत्वांगमादिति भावः। नचात्मन व
 उपमेयस्य तन्वीपदेनोपादानाकथं लोप इति वाच्यं। अस्य द्वितीयांततया कर्मभूतोप
 मेयासमर्पकत्वात्। आत्मानमित्यध्याहृतेनैव तद्विधातुः। अत्र च स्मरवधूपदेन स्मर
 वधूसादृश्यं लक्ष्यते। तस्य च प्रयोजकत्वं संसर्गेण भेदेन वाच्ये न्वयः। तथाच स्मर
 वधूसादृश्यमिति आत्मकर्मकोऽयमाचारस्तदाश्रयस्तन्वीति बोधः। काकतालीय

न. च.
॥१३३॥

मिति। वृत्तिविषये। शापकादिति। इवार्थे समासाभावे तद्विषयादित्यनेनैतार्थं
विषयसमासानुवादे उपपन्नस्तत्र शापक इत्यर्थः। उभयत्र काकागमनतालपतन
कांस्यास्मरवधूयंतीत्यत्र वाचकोपमेयलोपः। अत्र कांत्येति विशेषणसा
मर्थ्यात् स्वात्मानं कामवधू मिवाचरंतीत्यर्थस्य गम्यमानतया स्वात्मानुपमेय
स्य सहोपमावाचकेनानुपादानात्। सत्वे चिकः। स्वात्मानं स्मरवधूयंतीत्युप
मेयोपादानस्यापि संभवात्। काकतालीयमित्यत्र काकतालशेषे वृत्तिवि
षये काकतालसमवेतक्रियावर्तिनो तेन काकागमनमिव तालपतनमिव का
कतालमिति इवार्थे समासाच्च तद्विषयादिति शापकात् समासः। उभयत्रोप
मेयक्रमेण स्वस्यैकविद्गमनं तत्रैव रहसितस्यावस्थानं च तेन स्वस्य तन्व्याश्रु
योः उपमेयमित्यनंतरं क्रमेणोतिशेषः। तेनेति। काकतालसमवेतक्रियापरयोः काकता
लपर्यो। रिवार्थे समासेनेत्यर्थः॥ १३३ ॥ ॥ हरे हरममाद्यौ घसंघप्रत्यंगपूजिता ॥ ॥

॥१३३॥

काकतालसमागमेति। अयंभावः। काकागमनतालपतनयो रूपमानत्वेतदुपमेययोः स्वीय
 गमनतन्वयवस्थानयोः पृथगनुपातत्वेनोपमेयतयान्वयायोगात् काकतालसमागमएवोपमा
 नं। इत्थंच काकतालसमागमसदृशं काकतालपदार्थः तस्य चाभेदेन स्वीयतन्वी समागमरूपे
 न्वयइति। तत इति तादृशसमासोत्तरमित्यर्थः। इतितदर्थः। काकतालपदलक्षितस्य फलकस्य
 काकतालसमागमसदृश इति फलति। ततः काकतालमिव काकतालीयमिति द्विती
 यस्मिन्निवार्ये समासश्चतद्विषयादिति सूत्रेण द्वे प्रतिष्ठापित्यधिकारस्येन छ
 प्रत्ययः। तथात्वपतनदलितं तालफलं यथा काकेनोपभुङ्क्ते वरं होद्री नक्षत्रमिति
 हृदयेतन्वीस्वेनोपभुङ्क्तेति तदर्थः॥ ॥ छु ॥

तालकलोपसदृशस्याभेदेन तन्वीरतिलाभरूपेणोपमेयेनान्वयादिति भावः। अत्र पतनदलित
 र्होद्री नक्षत्रमिति हृदयेति च विंबप्रतिविंबभावापन्नधर्मस्वरूपकथनं नत्वेनमन्वयाकारमिति
 बोध्यं। नच सरुदुच्चातिताभ्यां काकतालपदार्थो कथमुपमानद्वयात्पुनरुपमेय इति वाच्यं। अनुभवानु
 सारिदुःखनेन युक्तैवेति च तस्य स्फुटं प्रतिपत्तेरिति॥ छु ॥ ॥ छु ॥

एवंदुरुहत्वा सद्यं व्याख्यायत नोपमानं नु स्यादींश्चतुरो नेदा नू प्रदर्शयितुमाहाततश्चेति।
 काकगमनेत्यादि। काकगमनतालेपतनुरुपोयः समागमस्तद्वयस्येत्यर्थः। इदं काकागमन
 मिवतालेपतनुरिवेति महाभाष्यगतविग्रहवाक्यविरोधशंकापरिहारायैतत्। समागम
 स्यतादृशक्रियाद्वयाभिन्नत्वेन उक्तं युक्त्या तस्योक्तार्थ एव पर्यवसानात् तद्विशिष्टोपमायादि
 काकागमनतालेपतनुरसमागमनरूपस्य काककृततालेपलोपभोगरूपस्य चो
 पमानस्यानुपादानात्। प्रत्ययार्थोपमाया नुपमानलोपः। समासार्थोपमायां वा
 चकोपमानलोपः। सर्वोप्यर्थलोपः। प्रत्ययविधायकशस्त्रकृतः। अविशेष
 तसंभवमिति साधारणधर्मस्यानुपादाने प्रत्ययार्थोपमायां धर्मोपमानलोपः।
 समासार्थोपमायां धर्मोपमानवाचकलोपः। इति सूक्ष्मया दृशा वधारितव्यं। एते
 पादुदाहरणंतराणि विस्तरभयान्न लिखितानि॥ ११॥ ॥ ११॥
 शेषलोपमावेगतिवत्समासगमोपमायां विधितदवयवक्रियार्थार्थयोगगम्यमानानु
 पमामभिप्रेत्य महाभाष्यकृता तादृशविग्रहवाक्यप्रणयनमित्याशयः। धर्मस्य अनुपादा
 नइति। तस्मात्तन्ने उभयवत्किं ब्रवीमि ते इति पाठ इति भावः॥ ११॥ ॥ इति उपमाप्रकरणं॥ ११॥

यद्यप्युपमानिरूपणानंतरं तन्मूलकं कारेषु भवत्वा दृश्या उपमेयोपमेव प्रथमं निरूपयितुमु-
चितं तन्मूलोपितत्वा दृश्य निबंधनेनान्वयस्तथापि तद्वितीयसदृशव्यवच्छेदफलकतया तृतीयस-
दृशव्यवच्छेदफलकामुपमेयोपमा मपेक्ष्य शीघ्रोपसिद्धिर्लोकमभिप्रेत्य प्रथमं निरूपयति उपमा-
नोपमेयत्वमिति उपमानत्वमुपमेयत्वं चेत्यर्थः ॥ इदं तन्मूलमात्रात् विवक्ष्यत इति च शेषः ॥

उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः ॥ इदं रिंदुश्रीमानि स्यादौ तदनन्वयः ॥ ७ ॥

एवं द्वैकस्य वस्तुनो य उपमानत्वमुपमेयत्वं च विवक्ष्यते तदनन्वय इत्यन्वयः अयं भवति शकानि
राजाय मध्यमोदाहरणोक्तिः ॥ ननु कलुषा एव स्यादिति विवक्षितं तस्मिन् विवक्षितं चेष्टया दिशानो-
पमाया मतिव्याप्तिः ॥ तत्र मत्पादेरेकस्यैव वस्तुनो उपमानत्वस्योपमेयत्वस्य च वर्णनात् ॥ अ-
थैकस्य वस्तुनो अदेक निरूपितमुपमानत्वमुपमेयत्वं चेति विवक्षितं ॥ एकस्य पदस्याव-
लोक्य नोत्तु ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एवंवरानोपमायां मत्यादेश्चैषादिनिरूपितमुपमानत्वं भगित्यादिनिरूपितं तूपमेयत्वानि
 एकनिरूपिते तोपमानोपमेयत्वविरहाभावादिदिरुच्यते तदाखमिव जलं जलमिव
 खमिति उपमेयोपमाया मतिव्याप्तिः । तत्रैकस्यैव वस्तुनो गगनस्य एकजलनिरूपितस्योप
 मानतोपमेयत्वस्य च वर्णनादिति चेन्मेवं एकस्यैवेति विरोधद्वोतैकैव करावलेन स्वाश्रय

एकस्यैव वस्तुन उपमानोपमेयत्ववर्णनमनन्वयः । वर्ण्यमानमपि स्वस्यैव
 साधर्म्येनान्वेतीति युक्तं ॥१३॥

निरूपितयो रूपमानोपमेयत्वयोर्लभेन काप्यतिप्रसंगाभावात् अलिहिंदुदिस्य न
 न्वये उपमानत्वमुपमेयत्वं च स्वाश्रयेन्दुनिरूपितं न तुरशानोपमाया मुपमेयोपमायां
 वैतिसंक्षेपः अनन्वयपदप्रवृत्तिमाह । वर्ण्यमानमिति । नान्वेतीति न संबध्यत इत्यर्थः ।
 साधर्म्यस्य भेदघटितत्वादिति भावः ॥१३॥ ॥

नन्वेवं सत्यसंबद्धप्रकाशपुनरित्युक्तं आह अनन्वयिनोपीति । बाधितस्यापीत्यर्थः । अर्थस्य सा
धर्म्यस्य । अभिधानं आह । अरोपकृतं तथा प्रतिपादनं । सदृशं तद्व्यापनं बोधद्वारेण । एतदेव वि
शदयति । इंदुरित्यादिना । इदं च सदृशं तद्व्यापनं स्वरूपनद्वारा नुपमत्वद्योतनरूपप्रयोजन
त्वादायाततो रद्वरोपनायकाद्वत्तद्वारमत्तया सादृश्यप्रतिपादनेऽपि नासंबद्धप्रकाशपतापत्ति
अनन्वयिनोप्यर्थस्याभिधानं सदृशं तद्व्यवच्छेदेना नुपमत्वद्योतनायेंदुरिंदुरिव श्री
मान्निपुणैः श्रीमत्त्वेन चंद्रस्पनान्यः सदृशोऽस्तीति सदृशं तद्व्यवच्छेदोऽभ्युपगते । ततश्च
स्वेनापि सादृश्यासंबद्धादनुपमत्वे पर्यवसानं । यथा वा । गगनं गगनाकारं सागरः सा
गरोपमः । रामरावणयोर्धुं रामरावणयोरिव । पूर्वोदाहरणे श्रीमद्भूमस्योपादानमस्ति
इह तु गगनादीषु वैपुल्यादर्थमस्य तन्नास्तीति विशेषः । ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
वितिभावः । उदाहरणं तद्व्याह । यथावेति । गगनाकारं गगनसदृशं । इवेत्यतः प्राकृत्युद्धृत्य
हार्थं । उदाहरणं तद्व्याह । दर्शनेष्विति । जनाह । पूर्वोदाहरणेति । वैपुल्यादेरित्यादिपदात्तांभीर्थकारण
त्वयोः संग्रहः । ॥ ५ ॥ ॥ इति श्रीमत्तुषारख्यरामभट्टस्य रिवरात्मजवेद्यानाथविरचितायामलंकार
चंद्रिकायामनन्वयप्रकरणं संपूर्णं ॥ ५ ॥

अथोपमेयोपमांलक्षयति। पर्यायेणेति। अयौगयद्वेनेत्यर्थः। वाक्यभेदेनेति यावत्। तत
उपमानोपमेयत्वं विवक्षा तद्वति शेषोऽत्रापि बोध्यः। उपमेयोपमेतिलक्ष्यनिर्देशः। उपमेयेनोप
मेति युसतिः। धर्मोऽर्थ इवेत्युदाहरणं। अर्थोऽधनं। पूर्णश्रीः। पूर्णसमृद्धिः। अत्र च धर्मार्थयो
र्द्वयोर्वाक्यभेदेन उपमानत्वमुपमेयत्वं च वर्णितं। तत्राद्यवाक्येऽर्थस्योपमानत्वं धर्मस्योप
मेयत्वं। द्वितीये तु तद्विपर्यासेन धर्मस्योपमानत्वमर्थस्योपमेयत्वमितिलक्षणेन समन्व
यः। उपमानोपमेयत्वमत्रोक्तावनन्वयेति व्याप्तेर्द्वयोरित्युक्तं। एवमपि। समत्वं शरदिप्रपु
रहो कुमुदतारका इत्युभयत्र विभां तसादृश्यायामुपमायामतिव्याप्तिः। तत्रेद्वयोः कुमु
दतारकवयोः श्रयत्वरूपोपमेयत्वस्येव तत्प्रतियोगित्वरूपस्योपमानत्वस्याप्यर्थतः प्र
तीतेरतः पर्यायेणेत्युक्तं। अनुभूतिरिव मतिर्मतिरिव चेष्टा चेष्टेव कीर्तिरिति विमलेति
इदं नोपमायामतिव्याप्तिः। तत्रेद्वयोर्मतिर्भेदयोर्वाक्यभेदेनोपमानोपमेयत्वं वर्णनादि
ति चेति न। द्वयोरित्यनेन परस्परमुपमानोपमेयत्वस्य विवक्षितत्वात्। अन्यथा पर्यायपदे

[OrderDescription]
,CREATED=23.01.20 12:04
,TRANSFERRED=2020/01/23 at 12:12:32
,PAGES=28
,TYPE=STD
,NAME=S0002634
,Book Name=M-2395-CHANDRIKAKHYAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF

FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF

FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,